IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

ZIYORAT TURIZMINING NAZARIY ASOSLARI, MOHIYATI VA KONSEPTUAL YONDASHUVLARI

Pulatova Sug`diyona Zarbek qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
tarix kafedrasi 2-bosqich magistranti.
Elektron pochta: otabekpulatov551@gmail.com
Tel: +998943681002

Annotatsiya: Mazkur maqolada ziyorat turizmining tushunchasi, mohiyati va ilmiy-nazariy asoslari keng yoritilgan. Turizmning tarixiy shakllanish bosqichlari, uning sayohat bilan o‘zaro farqli jihatlari hamda zamonaviy turizmning rivojlanish omillari tahlil qilingan. Shuningdek, ziyorat turizmining insoniyat tarixidagi o‘rni, diniy qadriyatlar bilan bog‘liqligi va iqtisodiy-ijtimoiy ahamiyati ochib berilgan. Turizm industriyasining shakllanishi, uning global iqtisodiyotdagi ulushi va zamonaviy jamiyat rivojiga ta’siri ilmiy asosda izohlangan.

Kalit so‘zlar: ziyorat turizmi, turizm, sayohat, diniy turizm, turizm nazariyasi, turizm tarixi, turizm industriyasi, iqtisodiy rivojlanish, madaniy meros, infratuzilma

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются понятие, сущность и научно-теоретические основы паломнического туризма. Анализируются исторические этапы формирования туризма, его отличия от путешествий, а также факторы развития современного туризма. Особое внимание уделено роли паломнического туризма в истории человечества, его связи с религиозными ценностями и социально-экономическому значению. Научно обосновано влияние туристической индустрии на мировую экономику и развитие современного общества.

Ключевые слова: паломнический туризм, туризм, путешествие, религиозный туризм, теория туризма, история туризма, туристическая индустрия, экономическое развитие, культурное наследие, инфраструктура

Abstract: This article explores the concept, essence, and theoretical foundations of pilgrimage tourism. It analyzes the historical stages of tourism development, its distinctions from travel, and the key factors influencing modern tourism growth. Special attention is given to the role of pilgrimage tourism in human history, its connection with religious values, and its socio-economic significance. The study also highlights the development of the tourism industry, its contribution to the global economy, and its impact on contemporary society from a scientific perspective.

Keywords: pilgrimage tourism, tourism, travel, religious tourism, tourism theory, history of tourism, tourism industry, economic development, cultural heritage, infrastructure

O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunida turizm tushunchasiga quyidagi tarzda ta’rif berilgan: “turizm -jismoniy shaxsning doimiy istiqomat joyidan sog‘lomlashtirish. Ma’rifiy, kasbiy-amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda (mamlakatda) haq to‘lanadigan faoliyat bilan shug‘ullanmagan holda uzog‘i bilan bir yil muddatga jo‘nab ketishi (sayohat qilishi)”[1].

Turizm fransuzcha tour so‘zidan olingan bo‘lib, sayr-sayohat ma’nosini anglatadi. Zamonaviy texnika vositalari harakatlanish xarakterini tubdan o‘zgartirib yuborib, xohlangan vaqtda sayohat qilish imkonini berdi. Manbalarda 1815-yilda Fransiya - Angliya o‘rtasida maxsus turlar tashkil qilinganligi yoziladi. Yozuvchi va sayohatchi D. Galinyani keng omma uchun Parijdan Londonga uyushtiriluvchi bunday turlarning tashabbuskori bo‘lgan. 1829-yilga kelib sayohatchilar uchun maxsus tayyorlangan dastlabki yo‘l ko‘rsatkich K. Baedeker

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2005-yilgacha bo`lgan davrda O`zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat dasturi to`g`risida» farmoni, 15.04.1999 yildagi PF-2286-son https://lex.uz/en/docs/-213701

tomonidan tayyorlangan va nashr qilingan. bo‘lib, u hozirgi kunda ham chop etilib, Yevropa bo‘ylab sayohat qiluvchi turistlar o‘rtasida keng tarqalgan. Texnika taraqqiyoti ommaviy turizmning rivojlanishiga katta turtki bo‘ldi. 1830-yilda jahonda birinchi temiryo‘l Manchester va Liverpul o‘rtasida ishga tushib, u amalda sayohat uyushtirishning vaqt chegaralarini o‘zgartirib yubordi. Ilgari haftalab davom etgan sayohatlarni endilikda arzimagan haq to‘lab amalga oshirish har bir kishining qo‘lidan keladigan bo‘lib qoldi[2].

Temiryo‘llar barcha mamlakatlarda misli ko‘rilmagan suratlarda qurila boshladi. 1833-yilda Rossiyada Cherepanovning birinchi parovozi qurildi. 1842-yilga kelib Angliyada temiryo‘l orqali yo‘lovchi tashish ko‘rsatkichi 23 million kishiga yetdi. AQSHda 1850-yilga kelib 15 ming chaqirim masofali temiryo‘llar qurib bitkazilgan. Toshkentda esa birinchi temiryo‘l 1899-yil Krasnovodsk – Toshkent va keyinchalik 1905-yili Toshkent Orenburg yo‘nalishida ishga tushirildi.

Bugungi kunda zamonaviy turizm asoschisi deb tan olingan baptist ruhoniysi Tomas Kuk birinchilardan bo‘lib sayohatchilarning ommaviy safar uyushtirishining foydaliligini anglab yetdi hamda 1843-yilda o‘z qavmi uchun dastlabki temiryo‘l orqali turni tashkillashtirdi va muvaffaqiyatga erishdi. Kuk 1851-yili mamlakatning barcha burchagidan kelgan inglizlarning Parijdagi ko‘rgazmada ishtirok etishini tashkillashtirib, 165 ming kishini olib kelishga musharraf bo‘ldi. Ko‘rgazma turlari katta foyda keltirganligi sababli, Kuk Angliyalik turistlarning 1865-yilda Parijga Butunjahon ko‘rgazmasiga ommaviy ravishda tashrif buyurishi tashkilotchisi bo‘ldi. 1856-yildan boshlab Yevropa bo‘ylab turlar odatiy holga aylandi, Kukning turistik agentligi va joylarda uning filiallari tuzildi. Turistik kompaniyaning misli ko‘rilmagan muvaffaqiyatga erishganligini Kuk turistlarga taklif etgan katalogdan 8 mingdan ortiq mehmonxonalarning o‘rin olganligi ham tasdiqlaydi. 1870-yilda “Tomas Kuk” turistik firmasi mijozlari soni 500 ming kishiga yetdi. Yevropa va Amerika qit’alari o‘rtasida muntazam kema qatnovi 1832-yilda yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, 1866-yilda Kuk AQSHga turistlarning dastlabki ikki guruhini jo‘natadi. Turlar uzoq muddatli bo‘lib, besh oygacha davom etgan. Tomas Kuk xizmatlaridan foydalangan Amerikalik taniqli turistlardan biri Mark Tven bo‘lib, u oltmish kishidan iborat guruh tarkibida ishtirok etgan va keyinchalik bu sayohatni qalamga olgan. Tomas Kuk 1872-yilda birinchi bo‘lib sanoat asosida jahon bo‘ylab sayohat uyushtirishni taklif qilgan. Dastlabki 20 sayohatchi butun jahon bo‘ylab 220 kun davomida sayohat qilganlar. Tomas Kuk 1892-yilda vafot etdi va uning ishlarini o‘g‘illari va sheriklari davom ettirishgan. Kompaniya o‘z faoliyat sohasini kengaytirib, yirik moliyaviy institutga aylangan va sayohatchilar uchun yo‘l cheklari chiqara boshlagan. Bu esa o‘z mohiyatiga ko‘ra asr ixtirosi - xavfsiz pullar edi[3].

Bugungi kunda “Tomas Kuk” kompaniyasi butun dunyoda 12000 dan ortiq turistik agentliklarga ega bo‘lib, yiliga 20 milliondan ortiq turistga xizmat ko‘rsatadi. Zamonaviy samolyotlarning ixtiro qilinishi bilan bir hududdan ikkinchi bir hududga yer aylanishi tezligidan tezroq yetib borish imkonini berdi. Natijada sayohatchilar boshqa soat mintaqalariga tashrif buyura oldilar. Kosmik sayohatlarda vaqt samarasi yanada yaqqol ko‘zga tashlanadi. Sayohatlardan hayot faoliyatining alohida jozibador usuli sifatida yangi shakl turizm ajralib chiqib, u o‘ziga xos xususiyatlar va xislatlari bilan tavsiflanadi. Turizmni sayohatlardan ajratib turuvchi asosiy jihati bu uning tashkiliy jihatdan yo‘lga qo‘yilganligida, maqsadli va ommaviyligidadir[4].

Boshqa odamlar orasidan alohida ajralib turish, birinchi bo‘lish istagi sayohatchilar orasida yaqqol ajralib turadi. Inson faoliyatining boshqa sohalariga qaraganda bunda o‘zini ko‘rsatish

---

[2] A.G. Butuzov, Этнокультурный туризм. O‘quv qo‘llanma. Moskva 2013. 82-bet

[3] A.I. Shukin, Условия и факторы развития этнического туризма в северо-западной части Российской Федерации. dis... Ph.D. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat universiteti, 2002. 22 b.

[4] Ch.B. Sunduyev, L.V. Xishektuyeva, Этнотуризм как одно из направлений культурно-познавательного туризма. Ilmiy maqola // Вестник бурятского госуниверситета. 2009. 76-b.

imkoniyati ko‘proqdir. Kim eng yuqoriga chiqadi va uzoqroqqa boradi, kim kishilar xayoliga kelmagan, ularni hayron qoldiradigan ishlarni qiladi rekordchi-sayohatchilarning fantaziyasi chegaralanmagan bo‘lib, Ginnesning rekordlar kitobida bunday yutuqlarga alohida bo‘lim ajratilgan. 1913-yilda velosipedda butun dunyoni aylanib chiqib, bunda 50 ming km yo‘l bosgan va 52 ta pokrishka, 36 ta kamera, 9 ta zanjir. 9 ta pedal, 4 ta egar, 2 ta rul va hokazolarni almashtirgan hamda Brilliant Yulduz» belgisi bilan mukofotlangan Anisim Pankratovni turistlar toifasiga emas, balki aynan sayohatchilar qatoriga kiritish mumkin. Shuningdek, uch yil (1928-1931) ichida sobiq SSSR chegaralari bo‘ylab velosipedda aylanib chiqqan Gleb Travinni ham sayohatchilar qatoriga kiritish mumkin. Bir necha yil mobaynida Tatra avtomobillarida sayyoramizning barcha qit’alari bo‘ylab sayohat uyushtirgan chexoslavakiyalik sayohatchilar Irji Ganzelka va Stanislav Zigmudlarni turistlar toifasiga kiritish yanada qiyin. Ularning qit’alararo yo‘nalishi Tatra konserni tomonidan moliyaviy va texnik ta’minlangan bo‘lib, u firmaning reklama maqsadlariga xizmat qilgan. Amalda bu texnika sinovchilarining normal va haq to‘lanuvchi xizmati bo‘lgan. Ginnesning rekordlar kitobida boshqalarni hayron qoldirish niyatida uyushtirilgan sayohat va jasoratlarga katta joy ajratilgan. Jessi Rosdayl ismli bir shaxs dunyodagi ko‘p mamlakalarda bo‘lish va o‘z hujjatlariga barcha mamlakatlar chegara xizmatlari shtampini qo‘ydirishni maqsad qilib olgan, buning uchun u 2.627.766 km masofani bosib o‘tgan va 215 ta mamlakat chegarasini kesib o‘tgan hamda buning uchun Ginnes diplomiga sazovor bo‘lgan. Biroq buning uchun unga Illinoys (AQSH shtati) maktabidagi o‘qituvchilik o‘rnini tashlashga to‘g‘ri kelgan. Missioner Alfred Uoldern (AQSH) otda sayohat qilishni maqsad qilib qo‘ygan va 424.850 km masofani (bitta yoki bir nechta ekanligi noma’lum) otda bosib o‘tgan. Bunda u 16 mingdan ortiq ma’ruza o‘qigan. Piyoda, chang‘ida, velosipedda, avtomobilda, temiryo‘l, avia va dengiz transportida sayohat qilish bo‘yicha ham rekordlar o‘rnatilgan. Biroq, ularning aksariyat qismi insonning mukammalligini isbotlash va qo‘yilgan maqsadga erishish yo‘lida barcha qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun og‘ir mehnatlardan iborat bo‘lgan[5].

Hattoki, kosmosda oyga qo‘nuvchi, yer orbitasi atrofida parvoz qiluvchi kosmonavtlar (ularni ham sayyohlar qatoriga kiritish mumkin) ham rekord o‘rnatishga intiladilar. Kosmosga birinchi bo‘lib parvoz qilgan odam, birinchi kosmonavt ayol, parvoz uzunligi, balandligi va uzoqligi, oy sathida Lunoxodda sayr qilish uzunligi va boshqa bir qator faktlar rekord qayd etishga asos bo‘ladi. Sayohatlar va turizmning bir-biridan farqlarini ko‘rib chiqishda ushbu faoliyatning maqsadlari va moddiy ta’minotiga to‘xtalib o‘tish joiz. Sayohat va ekspeditsiyalarning aksariyat qismi ma’lum bir maqsadlar (savdo, fan, yangi yerlarni ochish, mahsulot reklamasi va hokazo)ga xizmat qilib, manfaatdor shaxslar, tashkilotlar, davlat va xususiy jamg‘armalar tomonidan moliyalashtiriladi. Masalan, Afrikani zabt etib, Zambezi daryosidagi Viktoriya sharsharasini ochgan buyuk David Livingston missionerlik jamg‘armalari hisobiga sayohat qilib, asosan mahalliy aholini xristian diniga jalb qilish bilan shug‘ullangan va ahyon-ahyonda geografik ixtirolar qilib turgan[6].

Sayohatchi bu birinchi navbatda, agar ta’bir joiz bo‘lsa kasb bo‘lib, odamlarning kun ko‘rish manbai yoki sayohatda ishtirok etuvchilarning turmush tarziga aylanishi mumkin. Bu esa faoliyatning maqsadi bo‘lib, turizm maqsadlaridan farq qiladi. Shunday sayohatlar ham borki, ularni kasb ham deb bo‘lmaydi. Bunday sayohatlar e’tiqod bilan bog‘liq. Masalan, Imom Buxoriyni olaylik. U payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomning hadislarini to‘plash maqsadida Hijoz, Makka, Madina, Toif, Jidda, Basra, Kufa, Bag‘dod, Shom, Misr, Balx, Hirot, Nishopur, Ray, Jibol shaharlarida bo‘lib, o‘ta mashaqqatli tarzda fidoyilik ko‘rsatgan. Bunday misollarni Imom Termiziydan ham topish mumkin. Bahovuddin Naqshband, Amir Temur, Mirzo

[5] М.В. Полевая, Современные проблемы и задачи по совершенствованию системы подготовки кадров индустрии туризма. Транспортное дело России, 2009. 101-103-betlar.
[6] Е.С. Куценко, Кластеры в экономике: практика выявления / Е. С. Куценко // Обозреватель-Observer. – 2009. – No 10. – С. 109–126.

Ulug‘bek, Bobur Mirzo va boshqa ko‘plab sarkarda, alloma, ahli donishlarimizning o‘zga yurtlarga o‘z maqsadlarini amalga oshirish uchun borganliklarini ham sayohatlar qatoriga kiritishimiz mumkin. Afsuski, musulmon bo‘lmagan mutaxassislar tomonidan yozilgan birorta adabiyotda ularning ismi shariflari ko‘rsatib o‘tilmagan[7].

Xo‘sh, turizm qadimda ham mavjud bo‘lganmi? - degan haqli savol tug‘ilishi, tabiiy. Bu savolga javob juda oddiy: maqsadi va amalga oshirishning tashkiliy shakliga ko‘ra turizm sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan sayohatlarni qadimdan bilish mumkin. O‘rta asrlarda esa diniy-ziyoratchilar guruhlarini kuzatib borish bo‘yicha tashkillashtirilgan faoliyatning boshlanishi ko‘zga tashlanadi. Bu jarayonlarni detalli ravishda ko‘rib chiqqanda ularni turizmga, yanayam to‘g‘rirog‘i, turizm ibtidosiga borib taqash mumkin. Hozirgacha Tomas Kuk turizmni tashkillashtirganligi uchungina bu faoliyatning asoschisi sifatida tan olinadi. Bunday ziyoratlarga ham odamlar guruh-guruh bo‘lib borishgan. Ota-bobolarimiz ularni uyushtirishgan. Kimlardir shunday ishlarga bosh bo‘lgan. Yoki, savdogarlikni olaylik, ayniqsa, Buyuk ipak yo‘li tarixida bunday ishlarni tashkil etgan, savdogarlarning omon-eson manzillariga yetib borishlarini tashkillashtirib bergan kishilar bo‘lmaganmi? Bo‘lgan, albatta. Balki, ular mingboshi, yuzboshi, ellikboshi tarzida atalgandir. Mana shular tufayli ushbu sayohatlar, ta’bir joiz bo‘lsa, turizm faoliyati amalga oshirilgan. Bizning galdagi vazifamiz shunday zahmatkash kishilarni, sayohat (turizm) ishi tashkilotchilarini eski manbalardan izlab topish va uni xalqimizga yetkazishdir. Turizm XIX asrning oxiriga borib shakllangan bo‘lsa-da, faqat XX asrga kelib u jadal suratlarda rivojlandi hamda texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, jamiyat munosabatlarining yuksalishi natijasida u «XX asr fenomeni» nomini oldi. Bugungi kunda turizm juda kuchli jahon miqyosidagi sanoat bo‘lib, uning jahon yalpi mahsulotidagi ulushi 10% ni tashkil etadi hamda bu sohaga juda ko‘p sonli xodimlar, asosiy vositalar va yirik kapital mablag‘lar jalb qilingan. Turizm yirik biznes, katta mablag‘ va global miqyosdagi jiddiy siyosatdir[8].

Turizm infratuzilmasi va sanoati turizmga qo‘shni tarmoqlarni o‘ziga yanada ko‘proq tortib, ko‘plab kishilarni ish bilan ta’minlamoqda. Turizm sohasiga ko‘proq ishchilar jalb qilinmoqda, natijada ko‘p sonli ish joylari paydo bo‘lishiga olib kelmoqda, bu esa juda muhim masala bo‘lib, jamiyatga foydali bo‘lgan hollar ichida birinchi o‘rinda turadi. Turizmda band bo‘lgan ishchilarning kategoriyasini aniqlash maqsadida talaygina usullar qo‘llanilmoqda. Yirik turistik markazlarda har o‘nta turist ikki kishini doimiy ish joyi bilan ta’minlaydi. Masalan, Petropavlovskka kruiz laynerining kelishining o‘zi aholi hayotida katta bir ayyomdir. 50-60 kishi ish bilan ta’minlansa, uch kun mobaynida yo‘lboshchilik, gitlik vazifasini o‘tayotgan o‘qituvchilar esa o‘z oylik maoshlariga teng bo‘lgan qiymatda mukofot oladilar. Turizmdan tushadigan foydani tahlil etish qiziq taqqoslarga olib keladi. Rossiyaliklarga qaraganda AQSH aholisining har biriga ikki barobar ko‘p turist to‘g‘ri kelsa, bu tarmoqdan tushadigan foyda esa besh barobar ko‘pdir. Sankt-Peterburg kurortining 250 ming aholisidan 60 ming nafari turizm sohasida band bo‘lib, har yili 5 mlrd turistga xizmat ko‘rsatishadi. Andorrada esa ahvol yanada keskinroq. Bu yerda 50-60 ming kishi 12 mln. turistlarga xizmat qilib, ularga mahsulot sotishadi. Andorra soliqsiz savdo hududidir. Demak, bu holat ishni yanada avj oldirish uchun muhim. Mazkur kichik mamlakatda boshqa faoliyat turining o‘zi yo‘q yoki bo‘lsa ham davlat iqtisodiyotida ko‘zga ko‘rinarli o‘rin tutmaydi. Maqsadlariga ko‘ra, turistik sayohatlar muddati bo‘yicha quyidagi kunlarga bo‘linadi: 1-2 kunlik (dam olish kunlari), 3-7 kunlik, 8-28 kunlik, 29-91 kunlik, 92 va undan ortiq kunlik[9].

---

[7] М.Т. Алимова, Ҳудудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида): иқтисод фанлари доктори диссертацияси. – Тошкент: СамИСИ, 2017. – 194 б.

[8] Sh. Rasulov, - Hududiy turizm rivojlanishining zamonaviy yo‘nalishlari - Samarqand: “Zarafshon” nashriyoti, 2021 — 64-bet.

[9] A.N. Norchayev, Zamonaviy turizm infratuzilmasining shakllanish va rivojlanish tendensiyalari//Doctor of science dis-sertatsiyasi. –Toshkent. –2021-y. 80-bet.

Turist albatta o‘z mamlakatini sayohat qilish maqsadida boshqa qismiga boradi yoki o‘zga mamlakatni borib ko‘radi. Yer aholisining aksariyat qismi o‘troq hayot kechirishmoqda, degan fikrga qo‘shilishimiz kerak. Turist o‘z turistik sayohatini amalga oshirayotgan joyda uzoq qolmasligi va sayohat yakunida bu joyni tark etishi lozim. Demak, turist bir yerdan ikkinchi bir yerga vaqtinchalik boruvchi kishi (musofir)dir. Turizm bo‘lishi uchun ikki shart kerak: bo‘sh vaqt va mablag‘. Hatto, Rim imperiyasi davrida badavlat kishilar o‘z ta’tillarini Misrda o‘tkazishgan. Uzoq vaqt davomida turizm faqat badavlat kishilar qatlaminiki bo‘lgan. Hozirda ham bu holat afsuski saqlanib turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз / Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
2. А.А. Одинцов, Менеджмент организации. Введение в специальность. Учеб. пособ. — М.: Экзамен, 2007. 397 с.
3. В.С. Сенин, Организация международного туризма. – М.: Финансы и статистика, 2009. 400 с.
4. В.С. Янкевич, Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме. — М.: Финансы и статистика, 2009. —415 с.
5. F. Brassington, and S. Pettit, Principles of Marketing. 2nd ed, Prentice-Hall, 2002. 255 p.
6. F. Villas, F. Boychamel, International Tourism. An Econom icperspective. Chippenham, 2001. 400 p.
7. Н. И. Кабушкин, Менеджмент туризма. — М.: Новое знание, 2008. 644 с.
8. L.T. Wright, and M. Crimp, The Marketing Research Process. 5th ed., Financial Times/Prentice-Hall, 2002. 240 p.
9. M.T. Aliyeva. Mehmonxona menejmenti. Darslik. — T.: TDIU, 2007. 275-b.
10. В.Г. Гуляев, Правовое регулирование туристской деятельности. — М.: Финансы и статистика, 2008. 304 с.